

God die zich in zwijgen hult?

Afgelopen zomer overleed Barbara, een jonge vrouw, moeder van een driejarig zoontje. Ze was theoloog, predikant en lang hoofdredacteur geweest van het tijdschrift Fier. Toen wij - mederedacteuren - hoorden van de onvermijdelijkheid van deze afloop, zaten we in afschuw bij elkaar. Verdrietig, boos en ikzelf ook vol vragen: 'Waar is de liefhebbende God als je je doodvonnis hoort? Waarom durf ik het daarover nu niet te hebben? Blijkt dan misschien mijn geloof een kaartenhuis? Kan ik, geconfronteerd met onpeilbaar verdriet, volhouden dat ik geloof in een God die je nooit laat vallen? Je valt nooit dieper dan in Gods handen. Prachtige, troostende woorden, maar durf ik ze - al was het maar voor mezelf - hardop uit te spreken als anderen voor een diep zwart gat staan?' Dat waren mijn gedachten en die hebben me sindsdien niet losgelaten. Lijden en dood, ultieme vuurproef voor alle mooie woorden. Hoe zou ik trouwens zelf in zo'n situatie reageren? Zou ik voldoende geloof en moed hebben om in overgave te kunnen zeggen: het gaat zoals het gaat, niet mijn wil, maar uw wil geschiedde? Of zou ik vloeken en me zoals de dichter van psalm 88 totaal van God verlaten voelen? 'Mijn beste vrienden hebt u van mij vervreemd, mijn enige metgezel is de duisternis', zo eindigt psalm 88. De duisternis heeft letterlijk het laatste woord. En soms is dat zo. Bijna elk mens maakt vroeg of laat zulke momenten mee in zijn of haar leven. Hopeloze situaties, vol verdriet en pijn, waarin de duisternis het wint van het licht. Hoezeer wij ook geneigd zijn om te zeggen dat het licht het altijd wint, soms is er alleen maar duisternis. Kun je dan toch volhouden dat er een God is die je draagt en met je meegaat?

De dichter van psalm 88 ziet geen uitweg meer. Hij voelt zich een naamloze dode in een massagraf, iedereen is van hem vervreemd.

Ik moest bij deze psalm denken aan het boek van Primo Levi 'Is dit een mens'. Het boek is een getuigenis van wat de mens in Auschwitz van de mens heeft durven maken. Ook Primo Levi heeft het over levende doden en noemt het kamp een massagraf. Mensen zijn er geen mensen meer, worden niet meer als zodanig aangesproken en gedragen zich niet meer zo. Wie alles verloren heeft, verliest maar al te gemakkelijk ook zichzelf, constateert hij: 'Ons menszijn is dan in groter gevaar dan ons leven.' Zoals de dichter van psalm 88 zich een naamloze dode noemt, noemt Levi zichzelf een leeg mens zonder naam die geen waardigheid meer heeft en geen oordeelsvermogen.

De psalmist beklagt zich omdat zijn vrienden weg zijn en hij alleen maar afgrijzen bij hen oproept. Daardoor voelt hij zich een dode. Een mens die er niet meer bij hoort, zonder contacten. Ook de mensen in het kamp die alleen vechten voor eigen overleven - 'eet je brood en als je kunt ook dat van je buurman' - zijn mensen geworden zonder relaties. De strijd om te overleven is allesbepalend en iedereen leeft alleen voor zichzelf. Maar wat mensen tot mens maakt is juist dat je samen leeft, elkaar bij de naam noemt, aankijkt, helpt, naar elkaar luistert, van elkaar houdt. De psalmist is dat contact met anderen kwijt, de gevangenen in Auschwitz ook. Levende doden zijn zij geworden.

Opvallend is dat de dichter van psalm 88 nergens vraagt om gered te worden. Wat hij wil is dat God zijn ellende hoort en ziet. Dat lijkt voldoende om opnieuw te geloven dat God ondanks alles bij hem blijft. Ook Levi wil gehoord en gezien worden in zijn ellende. Hij droomt dat hij thuis komt, dat zijn familie en vrienden er zijn om hem begroeten. Hij heeft

ontzettend veel te vertellen, maar tot zijn afgrijzen merkt hij dat zijn vrienden hem niet kunnen volgen. Ze begrijpen niet wat hij vertelt. Hij praat tegen dovemansoren, spreekt een andere taal. Die nachtmerrie van niet gehoord worden, herkennen zijn kampgenoten. En misschien herkent iedereen in nood daar wel iets van. Echt begrepen worden in je pijn, je verdriet en je angst is zeldzaam. Die aandacht opbrengen voor elkaar, daar zijn we vaak niet zo goed in, bang als we zijn voor elkaars ellende. En dus doen we het maar niet. Maar niet gehoord worden, door God en door mensen, maakt de duisternis en de pijn nog dieper. Dan sta je er alleen voor en voel je je van God verlaten.

Ook Levi smeekt niet om gered te worden. Waarom zou God immers jou wel redden en die andere miljoenen niet? Hij heeft het niet over God. Maar wél speurt hij naar tekenen van menselijkheid die hem kunnen redden. Meestal zijn die er niet, soms wel. De jongen in de ziekenbarak die voorstelt het brood te delen. En landgenoot Lorenzo die hem deed voelen, zoals hij schrijft: 'dat er nog een rechtschapen wereld buiten de onze bestond; (...) iets dat heel moeilijk te omschrijven was, een verre mogelijkheid van betere dingen, maar waarvoor het de moeite waard was te blijven leven. (...) Dankzij Lorenzo is het mij gegeven geweest om niet te vergeten dat ik ook een mens ben.'

Door hem wijkt voor even de duisternis, zoals in het chassidisch verhaal over de morgen. 'Wanneer breekt die aan? Is dat het moment als je uit de verte een hond van een schaap kunt onderscheiden? Nee, zegt de rabbi. Is het als je uit de verte een dadelboom van een vijgenboom kunt onderscheiden? Nee, zegt de rabbi. Maar wanneer dan?', vragen de leerlingen. Het is als je in het gezicht van een mens kunt kijken en daarin je broeder of zuster ziet. Tot dat moment is de nacht nog bij ons.'

Naar zulke momenten is Levi voortdurend op zoek. Vindt hij ze, dan voelt hij zich weer een beetje levend. Maar ook, zoals hij schrijft, vliegt dan de pijn van de herinnering, het oude verscheurend machteloze verlangen om mens onder mensen te zijn, hem aan als een hond. Hoop doet leven, zou je kunnen zeggen, maar mét het leven komt de pijn terug. Zoals bevroren handen die ontdooien. Léven in duisternis is pijnlijker dan verder gaan als een levende dode. Het vraagt om moed.

De psalmist had die moed want in zijn ellende blijft hij God aanroepen, hij geeft niet op en blijft hopen dat God hem zal zien in zijn nood. Levi had ook die moed. In alle duisternis zocht hij onophoudelijk naar glimpen van goedheid in mensen. Daarin geloofde hij zelfs in de allerdiepste ellende. Weet men in de duisternis van Gods wonderen?, vraagt de psalmist. Ja, zou Levi hem antwoorden, maar je moet ze wel willen zien.

Misschien is dat het belangrijkste: om in tijden van grote duisternis niet diep weg te kruipen in eigen hopeloosheid, maar op zoek te blijven naar sporen van liefde in anderen. Als dat kon in Auschwitz, dan kan dat ook nu en kan het overal. Zolang je gelooft in het goede en zolang er mensen zijn aan wie je je durft toevertrouwen, word je gedragen en geloof ik dat je niet dieper valt dan in Gods handen. Want als er een God is die met je meegaat, dan is het denk ik daarin: in de goedheid van mensen.

Agnes Grond

Gelezen: Psalm 88